

Tel: SAMSKRUTAM

दूरध्वनि: - "संस्कृतम्"

बाणीं भजत गैर्वाणीम् !

गैर्वाणी

मासिकी पत्रिका

संस्कृतभाषाप्रचारिणी सभा, चित्तूर. (आं. प्र.) भारतम्.

संफुटः १२

15 16 SEPTEMBER 1974

क्रमांकः ९

आनन्द-
भाद्रपदाशुक्लः }

शकाब्दाः १८९६

{ मूल्यम्
०-५० पैसाः

विषयसूची

१. देवीवाक्	१
२. (सम्पादकीयम्) दुर्भिक्षे अधिकमासः	२
३. श्रीरामवर्णमालास्तवः	५
४. लोकेस्मिन् सर्वकृद्धनम्	१०
५. प्रजासंस्कृतपरिषत्, द्वितीयवार्षिकोत्सवः (गुण्टूरु)	१५
६. हृदयङ्गमा वाक्	१६
७. मुण्डकोपनिषदि वैदिकः कर्मयोगः	१७
८. आनन्दवत्सरस्य उत्तरायणपरीक्षासु सर्वप्रथमतया उत्तीर्णानां छायाचित्राणि	२२
९. सुभाषितानि	२३
१०. शिवाजिः	२५
११. श्रीसोमशेखरेन्द्रसरस्वतीयतीन्द्राः सिद्धिगताः	२६
१२. श्रीशङ्कराचार्याः	—

दैवीवाक्

यदंग दाशुषे त्वमग्ने भद्रं करिष्यसि ।

तवेत्तत्सत्यमंगिरः ॥

अंग ! अग्ने ! = हे अग्ने, त्वं दाशुषे = हविर्दत्तवते यज-
मानाय तत्प्रीत्यर्थं, यद्भद्रं = वित्त-गुह-प्रजा-पशुरूपं कल्याणं करि-
ष्यसि तद्भद्रं तवेत् = तवैव, सुखहेतुरिति शेषः । हे अंगिरः ! = हे
अग्ने ! तत्सत्यं, न त्वत्र विसंवादोऽस्ति ।

उप त्वाग्ने दिवे दिवे दोषावस्तर्धिया वयं ।

नमो भरत एमसि ॥

हे अग्ने ! वयमनुष्ठातारः दिवे दिवे = प्रतिदिनं, दोषा-
वस्तः = रात्रावहनि च, धिया = बुद्ध्या, नमोभरतः = नमस्कारं
सम्पादयन्तः, उप = समीपे, त्वा = त्वां, एमसि = आगच्छामः ।

सम्पादनार्थम्

दुर्भिक्षे अधिकमासः

दुर्भिक्षं नाम भिक्षाया अभाव इत्यर्थः । भिक्षायाः अप्राप्तिकाल इति फलितार्थः । यद्देशे यत्काले तद्देशतत्कालयोग्यसस्यादिकं न जयते, तद्देशे तदा याच्यमान-द्रव्याऽलाभात् दुर्भिक्षं जातमिति सद्भिः व्यवह्रियते । षष्टिवर्षान्त-गतेषु केषुचित् वर्षेषु विविधरूपेण दुर्भिक्षं जनान् देशं च बधत इति भवष्यिपुराणीयवचनादवगम्यते । किन्तु आनन्दवत्सरस्य प्रसक्ति-स्तत्र न दृश्यते । अथाऽप्यद्यत्वे दुर्भिक्षमस्माकं देशे सर्वत्र स्वैर-विहारं करोतीति सुविदितमेव जनानाम् । अयमानन्दवत्सरः स्वतामन्तः सार्थकतां न सम्पदया-

मासेतिवक्तुं शक्यते । “गण्डस्यो-परि पिटका संवृत्ता” इति न्यायानुसारेण अस्मिन्नेव वर्षे भाद्रपदमासः अधिकस्समजायत । नाम अस्य वर्षस्य त्रयोदशमासाः वर्तन्त इति । अधिकमासः नाम रविसंक्रान्तिद्वयमध्यवर्ती चान्द्र-मासः । रविसंक्रान्ति शून्यशुक्ल-प्रतिपदादि दशान्तमासः, मलि-म्लुचमासः, विनामकः, नपुंसक इति अधिकमासस्य नामान्त-राणि । अत एवास्मिन् मासे शुभकार्याणि प्रायशः न कुर्वन्ति जनाः ।

भारतेदेशे कुत्रचित् प्रदेशे अतिवृष्टिः, कुत्रचित्प्रदेशे अना-

वृष्टिश्च दृश्यते । उभयधाऽपि दुर्भिक्षमेव प्रभवति । गुजरात्, ओरिस्सा, आन्ध्रप्रदेश्, महाराष्ट्र, मध्यप्रदेश् इत्यादिष्वनावृष्टिः, अन्यत्राऽतिवृष्टिश्च जनान्बाधत एव । एतत्फलतया वस्तूनामुत्पत्तिः क्षीणतामगमत् । विद्यमानानां वस्तूनाञ्च अदृश्यत्वमासीत् । स्वल्पतयोपलभ्यमानानां वस्तूनामुपलब्धिर्मूल्याधिक्यात् सामान्यजनस्य गगनकुसुमप्राया वर्तते । अनेन कारणेन वस्तूनां मूल्यस्य दिनदिनाभिवृद्धिप्रति, अनयं प्रति, निरुद्योगित्वं प्रति, वेतनाभिवृद्धिप्रति च सकलेष्वपि राष्ट्रेषु अनुस्यूततया क्रियमाणा आन्दोलना वर्तत एव । किन्तु फलं परं शून्यमेव प्रतिभाति । केषुचित्प्रदेशेषु क्षुधा बाधिताः केचन वराकाः पञ्चतामपि गता इति श्रूयते; किन्तु तद्वार्ता न ध्रुवीक्रियते । यथाकथं वा भवतु ।

केन्द्रप्रभुता, राष्ट्रीयप्रभुताश्च दुर्भिक्षनिरासार्थं यथाशक्ति प्रयतन्त इति सर्वज्ञायित एव । दैवबले दुबले, देशीयनायका अपि किं वा कुर्युः ? अस्माभिस्तु देशभक्तिभरितान्तःकरणैस्सर्वं क्षमया सह्यमेव भवति । राज्यसभायां केन्द्रव्यवसायशाखासहायमन्त्री श्री ए. पि. पिण्डे-महाशयः राज्यसभायां, अतिवृष्ट्यनावृष्टिपरिस्थितिचर्चासमये अवोचत् ।

“पञ्चमप्रणालिकाकाले अनावृष्टिप्रान्तेषु सहायकार्यक्रमाः विस्तृततया प्रचलिष्यन्ति । चतुर्थप्रणालिकाकाले अष्टसप्तति कोटिरूप्यकाणि व्ययीकृतानि । पञ्चमप्रणालिकाकालेतु १८७ कोटिरूप्यकाणि व्ययीक्रियन्ते । व्यवसायोत्पत्तेः अभिवृद्धयर्थं केन्द्रप्रभुता श्रद्धासमेता वर्तते । दक्षिणापथसमुत्पन्नमूषकबाधा-निवारणोपायगवेषणाय कश्चन

सङ्घोऽपि परिकल्पितः” इति । यनमपि सुनिपुणं निरुध्यते । एवं
 केचन अक्रमधनार्जनपरायणाः रूपकारणैः आयतिकाले त्वरित-
 एतदन्तरं लब्ध्वा आहारवस्तुषु तरं नित्यावसरवस्तूनां मूल्यं
 वस्त्वन्तराणि मिश्रीकृत्य अधिक- ह्रासतां प्राप्नुयादिति, जनसा-
 मूल्यस्य विक्रीणन्ति । अतः तन्नि- मान्यस्य सुखजीवनस्थितिरपि
 रोधायाऽपि केन्द्रप्रभुतया नूतन- अवश्यं भवष्यतीति च विश्व-
 तया शासनादिकमपि क्रियते । सितुं शक्यते । दैन्येन विना जीव-
 आहारवस्तुव्यामिशणरूपदोषदू- नेच्छा प्राणिमात्रस्य सहजसिद्धैव
 षितानान्तु यावज्जीवकारागार- भवति आशाजीवी खलु मानवः ।
 शिक्षामेतच्छासनं विदधाति । सर्वोऽपि जनः वर्तमानेकाले कष्ट-
 केन्द्रप्रभुतायामारोग्यशाखाम - मनुभवन्नपि उत्तरकाले नूनं सुख-
 न्त्रिणा डाक्टरः श्रीकरन्सिग्- मेप्यतीति धियैव जीवति । एत-
 महाशयेन प्रतिपादितमेतत् देव श्रीमद्रामायणेऽप्युक्तम् “एति
 चर्चानन्तरं सभयाऽनुमोदितम् । जीवन्तमानन्दो नरं वर्षशतादपि”

राष्ट्रप्रभुताऽपि आहारवस्तूनां इति । आनन्दोनाम न तु तन्नामा
 राष्ट्रान्तरं प्रति शासनविरुद्धतया वत्सरः; किन्तु सुखमित्यर्थः ।

प्रेषणं निवारयितुं बहुधा श्रद्धां “काले वर्षतु पर्जन्यः पृथिवी
 प्रदर्शयति । तत्र तत्र शासन- सस्यशालिनी । देशेऽयं क्षोभर-
 विरुद्धवस्तुजातप्रेषण निरोधोऽपि हितः” भवत्विति भगवन्तं
 क्रियत एव । अक्रमवस्तुसञ्च- प्रार्थयामः ।

श्रीरामवर्णमालास्तवः

[पूर्वानुबन्धः]

झङ्कारिभृङ्गकमलोपमितं पदं ते
 चारुस्तवप्रवणचारणकिन्नरोधम् ।
 जानामि राघव जलाशयवासयोग्यं
 स्वैरं वसेत्तदधुनैव जलाशये मे ॥
 ज्ञानेन मुक्तिरिति निश्चितमागमज्ञैः
 ज्ञानं क्व मे भवतु दुस्त्यजवासनस्य ।
 देवाऽभयं वितर किन्तु सकृत्प्रपत्या
 मह्यं, न विस्मर पुरैव कृतां प्रतिज्ञाम् ॥
 टङ्कारमीश भवदीयशरासनस्य
 ज्यास्फालनेन जनितं निगमं प्रतीमः ।
 येनैव राघव भवा नवगम्यमानः
 त्रासान्निरस्य सुखमातनुते बुधानाम् ॥
 ठात्कृत्य मण्डलमखण्डय दुष्णभानोः
 देव त्वदस्त्रदलिते युधि यातुधानैः ।
 शङ्के तत स्तव पदं विदलय्य वेगात्
 तै रद्भुतं प्रतिकृतिर्विदधे वयस्य ॥
 डिम्भस्तवाऽस्मि रघुवीर तथा दयस्व
 लभ्यं यथा कुशलवत्वमपि क्षिती मे ।
 किञ्चिन्मनो मयि निधेहि तव क्षतं कि
 व्यर्था भवत्वमनसा गूणती श्रुतिस्त्वाम् ॥

ढक्कां त्वदीययशसामधुनाऽपि शृणुमः
 प्राचेतसस्य भणिति भरताग्रजन्मन् ।
 सत्ये यशस्तव शृणोति मृकण्डुसूनोः
 धाताप्यतो जगति कोऽस्तु भवादृशोऽन्यः ॥

त्राणं समस्तजगतां तव किं न कार्यं
 सा किं न तत्र करणं करुणा तवैव ।
 आख्याति कार्यकरणे तव नेति या वा
 मुख्या न सा रघुपते भवति श्रुतीनाम् ॥

तत्त्वंपदे पदमसीति च यानि देव
 तेषां यदस्म्यभिलषन्नुपलब्धुमर्थान् ।
 सेवे पदद्वयमतो मृदुलं तवाऽऽदौ
 यद्गारुणोरपि ततो भवदर्थलाभः ॥

प्रोथं यदुद्वहति भूमिवहैकदंष्ट्रं
 विश्वप्रभो विघटिताभ्रघटास्सटा वा ।
 रूपं तदुद्भूतमपास्य रुचाऽसि दिष्ट्या
 त्वं शम्बरारिरपि कैतवशम्बरारिः ॥

दग्ध्वा निशाचरपुरीं प्रथितस्तवैको
 भक्तेषु दानवपुरत्रितयं तथाऽन्यः ।
 त्वं चाशरासुरसमस्य गुणैः प्रभो मे
 पुर्यष्टकप्रशमनेन लभस्व कीर्तिम् ॥

धत्ते शिरांसि दश यस्सुकरो वधोऽस्य
 किं न त्वया निगमगीतसहस्रमूढर्ता ।
 मोहं ममाऽमितपदं यदि देव हन्याः
 कीर्तिस्तदा तव सहस्रपदो बहु स्यात् ॥

नम्रस्य मे भव विभो स्वयमेव नाथो
 नाथो भव त्वमिति चोदयितुं विभेमि ।
 येन स्वसा दशमुखस्य नियोजयन्ती
 नाथो भव त्वमिति नासिकया विहीना ॥

पर्याकुलोऽस्मि किल पातकमेव कुर्वन्
 दीनं ततः करुणया कुरु मा मपापम् ।
 कर्तुं रघूद्वह नदीनमपापमुर्व्या
 शक्तस्त्वमित्ययमपैति न लोकवादः ॥

फलगूनि यद्यपि फलानि न लिप्सते मे
 चेतः प्रभो तदपि नो भजति प्रकृत्या ।
 मूर्त्यन्तरं ब्रजवधूजनमोहनं ते
 जानाति फलगुणफलं भुवि यत्प्रदातुम् ॥

बहिच्छदग्रथितकेशमनर्हवेषं
 आदाय गोषवनिताकुचकुङ्कुमाक्तम् ।
 ह्लीणो न राघव भवान्यदतः प्रतीमः
 पत्न्या ह्लिया विरहितोऽसि पुरा श्रियेव ॥

भद्राय मेऽस्तु तव राघव बोधमुद्रा
 विद्रावयन्त्यखिलमान्तरमन्धकारम् ।
 मन्त्रस्य ते परिपुनन्ति जगद्यथा षट्
 अष्टाक्षराण्यपि तथेति विवृण्वतीव ॥

मन्दं निधेहि हृदि मे भगवन्नटव्यां
 पाषाणकण्टकसहिष्णु पदाम्बुजं ते ।
 अङ्गुष्ठमात्रमथवाऽत्र निधातुमहं
 आक्रान्तदुन्दुभितनूकठिनास्थिकूटम् ॥

यज्ञेन देव तपसा यदनाशकेन
दानेन च द्विजगणैर्विविदिष्यसे त्वम् ।
भाग्येन मेऽजनि मृषा तदिदं यतस्त्वां
चापग्रहात्परमयुद्धयत जामदग्न्यः ॥

रम्योज्ज्वलस्तव पुरा रघुवीर देहः
कामप्रदो यदभवत्कमलालयायै ।
चित्रं किमत्र चरणाम्बुजरेणुरेव
कामं ददौ न मुनये किमु गौतमाय ॥

लङ्केश वक्षसि निविश्य यथा शरस्ते
मन्दोदरीकुचतटीमणिहारचोरः ।
शुद्धे सतां हृदि गतस्त्वमपि प्रभो मे
चित्ते तथा हर चिरोपनतामविद्याम् ॥

वन्दे तवाङ्घ्रि कमलं श्वशुरं पयोधेः
तातं भुवश्च रघुपुङ्गव रेखया यत् ।
षज्जं बिभर्ति भजदार्तिगिरिं विभेत्तुं
विद्यां नताय वितरेयमिति ध्वजञ्च ॥

शम्भुस्त्वयं निरदिशद्गिरिकन्यकायै
यन्नाम राम तव नामसहस्रतुल्यम् ।
अर्थं भवन्तमपि तद्ब्रह्मेकमेव
चित्रं ददाति गृणतेः चतुरः किलार्थान् ॥

षट् ते विधिप्रभृतिभिस्समवेक्षितानि
मन्त्राक्षराणि ऋषिभिर्मनुवंशकेतो ।
एकेन यानि गृणितान्यपि मानसेन
चित्रं नृणां त्रिदशतामुपलभ्ययन्ति ॥

सर्गस्थितिप्रलयकर्मसु चोदयन्ती
 माया गुणत्रयमयी जगतो भवन्तम् ।
 ब्रह्मेति विष्णुरिति रुद्रइति त्रिधा ते
 नाम प्रभो दिशति चित्रमजन्मनोऽपि ॥

हंसोऽसि मानसचरो महतां यतस्त्वं
 सम्भाव्यते किल ततस्तव पक्षपातः ।
 मय्येनमर्पय न चेद्रघुनन्दन स्यात्
 जिष्णोरपि त्रिभुवने समवतिता ते ॥

लक्ष्मीकृतोऽजनि यथैव जलाशयानां
 एको रुषा तव तथा कृपयाऽपि कार्यः ।
 अन्योऽपि कश्चिदिति चेदहमेव वर्ते
 तादृग्विधस्तपनवंशमणे किमन्यैः ॥

क्षन्तुं त्वमर्हसि रघूद्वह मेऽपराधान्
 सर्वसहा ननु वधूरपि ते पुराणी ।
 वासालयं वितनु हृत्कमलं मदीयं
 कान्ताऽपरापि न हि किं कमलालया ते ॥

इत्थं मम स्तुवदमर्त्यनिगद्यमान-
 त्रैयन्तमन्त्रमुखरीकृतपादपीठ ।

.....

..... प्रसीद ॥

इति श्रीरामवर्णमालास्तवः सम्पूर्णः

लोकेदस्मिन् सर्वकृद्धनम्

श्री ना. व. निगमान्तः, प्रोद्गूढः.

[पूर्वानुबन्धः]

रात्रौ विश्रमितुं प्रकोष्ठकमेकं निधिसेकरणेन च सः क्रमशः
 अत्यल्पशुल्कदानेन स्वीकुर्वन् धनिकस्समभूत् । ग्रामैकदेशे
 गृहद्वारि “सुन्दरमूर्तिः राजकीयो- कञ्चन कर्मागारमपि प्रारभत ।
 पन्यासकः” इत्येवं विलिखितं अत एव भूतपूर्वलक्षाधिकारी
 सूचनाफलकं (Board) स्थापया- संप्रति कोटीश्वरोऽभवत् । याव-
 मास । उदन्तमिमं अवगच्छन् जजनानां तस्मिन् धनागामविष-
 पक्षाभिमानी कश्चन धनिकः यकः संशयः समजनि तावदेव सः
 सङ्करजाति विवाहोत्सुकः सभार्यं नगरं तत्परित्यज्य ग्राम-
 स्वकन्याप्रदानेन एनं स्वजामा- मासाद्य, धनमदेन तत्रस्थान्
 तैरमकरोत् । “कपिरपि” इत्या- स्वभावभीरुन् जनान् तर्जयन्
 भाणकानुसारेण प्रकृत्यैवात्तगन्धः तत्रस्थ देवालयीयस्थले नवीनं
 प्रतारणपटुश्चायं धनिकसंब- भवनमेकं निरमात् । तत्रैवा-
 न्धाद्विगुणिताहङ्कारः सञ्जातः । वात्सीच्च । ग्रामे तत्र तं प्रति-
 लोकं तृणं मेने । भाषणकौशलेन रोद्धुं न कोप्यशक्नोत् । तदा-
 सर्वानपि वशीकृत्य तान् स्वपक्ष- चरितानि अधर्मकार्याणि अन-
 सभ्यान् आकलय्य, स्वाश्रित- न्तानि । तानि सर्वाण्यपि इतरा-
 राजकीयपक्षबलात् स्वमुखवासं विदितं आप्तैः सह गूढं कृतानि ।
 कल्पयामास । आढयदत्तगूढ- तेन पामरान्वञ्चयितुं आस्तिक-
 रूप्यकस्वीकरणेन, नानाविध- वेषोऽवलम्बितः । नास्तिकोपि

सः प्रत्यहं देवालयं जगाम । देव- सम्पादयन्ति । एतदसहमानाः
 सम्बन्धीनि उत्सवादीनि पुण्य- त्वादृशा मन्दाः निरुन्धन्ति,
 कर्माणि अतिश्रद्धया निर्वर्तया- निन्दन्ति च । श्रूयते किल “धन-
 मास । परवनितालोपि एक- मूलमिदं जगत्” इति । लोक-
 पत्नीव्रतधरइवादृश्यत । कुमार्ग- यात्रायाः कृते येन केनाप्युपायेन
 धनार्जने बद्धश्रद्धोपि वैराग्य- वित्तं सम्पादनीयम् । तावदेव,
 सम्पन्नः वेदान्तीव धर्मोपदेशं तत्प्राप्त्युपायस्तु न विचारक्षमः ।
 चकार । अत एव ग्रामीणा अपि पुरुषः (सस्मितं) सुन्दरमूर्ते !
 निर्मलान्तःकरणाः तत्स्वरूपमजा- साधूक्तम् । मादृशाः न कदापि
 नन्तः तं धर्मरक्षकं, सत्यपालकं, मन्दा भवन्ति । भ्रान्तानां त्वा-
 दानशीलं अमंसत । तस्मात्तस्य- दृशां दृष्टौ वयं तथा चेद्भवन्तु
 महद्गौरवं तत्र समजनि । नाम । धनं लोकयात्रायै आव-
 तद्दर्शने सर्वेपि तं व्यनमन् । श्यकमेव । परं तदार्जनमपि धर्म-
 तदीयां वाचं देवाज्ञां मेनिरे । मार्गेणैव कार्यं किल ? त्वया
 एतादृशजनादरेणैव सः प्रजाप्रति- किमनुष्ठितं ? मुकुलितनयनः क्षणं
 निधिः (M. L. A.) बभूव । विचिन्तय । महापातकत्वेन
 य एवं विधः सोयं सुन्दरमूर्तिः निरयफलकत्वेन चार्यैः यत्कर्मजातं
 त्वमेवकिल ? सुन्दरमूर्तिः — निर्दिष्टं तत् समस्तमपि त्वत्कृत-
 (सक्रोधं) मूर्ख ! अलमतिप्रस- पूर्वमेव । संप्रतित्वदाचरिता-
 ज्ञेन । आधुनिकीं लोकस्थिति- धर्मकार्यपट्टिका ईषद्दीयते विलि-
 न जानासि । लोकस्तावदतीव ख्यताम् ।

मन्दः, अभिनयवस्यश्च । अत्रत्या अत्रैव ग्रामे पश्चिमवीथ्यां
 जनास्तु सुखप्रतार्याः । कालानु- कश्चन वृद्ध कृषीवलः श्रम-
 सारिणो मादृशाः स्वल्पेनैव सम- जीवी, सजलकूपसहितं क्षेत्रं
 येन वर्धमानाः सुखवासहेतुं प्रभूतं स्वप्राणेष्वपि वरं मन्वानः अव-
 धनं, अनन्यलभ्यं जनादरं च सत् । सारवत् सस्यसमृद्धं च

तदीयं स्थलमपहतुं दुर्जनैः सह
 सम्मन्त्र्य दुरुपायः कश्चन त्वया
 स्वीकृतः । रिक्तस्य तस्य कृते
 तदा तदा रूप्यकाणि ऋणरूपेण
 देयानि । काले गते कुसीदसहि-
 तानि रूप्यकाणि एकदेव दातुं
 असमर्थः क्षेत्रमेतदस्मभ्यं अर्पयेत्
 इति तथैव कृतं त्वया । भव-
 द्तस्य अल्पस्य वित्तस्य कृते
 तदीयं अनघं क्षेत्रं सर्वमप्यपह-
 तम् । हन्त ! क्षेत्राभावजतु खेन
 नितान्तं पीडितः, भयाद्वहिः
 न किमपि वक्तुं इच्छुः वार्ध-
 क्यात् प्रक्षीणेन्द्रियः दिवंगतः ।
 क्षेत्रनिकटस्थे कूपे तदीये वैद्यु-
 तिकजलप्रसारणयन्त्रं स्थाप-
 यित्वा अद्य त्वया ब्रह्मेये क्षेत्रे
 जवनवाभिधानि धान्यानि
 सञ्जीक्रियन्ते । किं न्याय्यमेतत् ?
 आस्तांतत् । भवनेऽत्र परि-
 चारकाः परिचारिकाश्च वर्तन्ते
 खलु ? परिचारिकासु काचन
 युवती, विंशतिवयस्केति मन्ये ।
 मातापितृविहीना सा दुर्देववशा-
 द्विधवा सञ्जाता । भाग्य-
 हीनायाः तस्याः शारीरिकं

लावण्यं परमवशिष्टमभूत् ।
 अनन्यशरणासती सा त्वद्भुवने
 वृत्तिं कुर्वन्ती कथञ्चित् कालं
 उटजे कुत्रापि अत्य वाहयत् ।
 कामतृष्णावतः तव तु प्रथममेव
 तस्यां दृष्टिरपतत् । स्वाशयं
 रहसि प्रकाशयितुं समयं प्रतीक्ष-
 माणोऽभवः । त्वत्प्रतीक्षितं दिन-
 मप्यागतम् । तस्मिन्दिने सायं
 सकलाः परिचारकाः स्वकर्म परि-
 समाप्य गृहमगच्छन् । इयं तु
 कर्मतत्परा तत्र एकाकिनी
 आसीत् । भार्या देवालयं प्रेष-
 यित्वा, भवनकवाटानि बध्नन्
 त्वं निर्दुष्टां असहायां तां बला-
 त्कर्तुं यदा प्रायतथाः तदा सा
 उच्चैः आक्रन्दत् । मनुष्यमृगः
 त्वन्तु तदीये वदने वस्त्रखण्डं
 निक्षिप्य यथेष्टं तां अनुभुक्त-
 वान् । आकस्मिकं परिभवमिमं
 रहसि स्मारं स्मारं रुदन्ती सा
 बहिः प्रकटयितुमशक्ता अग्नी
 पतितः कीट इव दुःखदग्धा,
 परेद्युः कूपे पतन्ती स्वप्राणान्
 तत्याज । अथ भीतेन भवता
 लोकप्रवादशमनाय तस्यां कुल-

टात्वरूपः दोषः आरोपितः । चरन् त्वं धनमदेन वाक्कीशलेन
 जनाश्च शान्तशङ्काः अभवन् च धार्मिकवेषं धरन् भोगाननु-
 एवं विधं पापं त्वामन्तरा कः भवसि । आयुषि निर्भयं त्वदनु-
 कर्तुं अभिलषेत् ? अन्ते एतदुक्त्वा ष्ठितानि पापकर्माणि ऐहिकाः
 निरमामि । ग्रामेऽस्मिन् त्वत्प्रति- जनाः न जानन्ति । सर्वभूतगतः
 पक्षी कश्चिद्वसति किल ? तस्य सर्वान्तर्यामी सर्वेश्वरः धर्माधर्म-
 नाम सत्यमूर्तिरिति ज्ञातपूर्वं एव मूलानि सर्वाण्यपि जानाति
 सः । त्वत्कृतं अधर्मकार्यजातं किल ? सः सर्वज्ञ तं प्रतारयितुं
 एकाकीसन् सः धैर्येण तदा तदा लोके न कोप्यीष्टे । त्वादृशा
 खण्डयन्, त्वदाचरितं कुतन्त्रं पापबुद्ध्यः वित्तमदेन दुर्जन-
 जनमङ्घ्रे सयुक्तिकं भञ्जयन् सङ्गत्या च कर्तव्या कर्तव्ये अजा-
 क्रमेण भवद्वेषी संवृत्तः । भवान् नन्तः, लोकोद्धरणाय कृतावत-
 धनी, ससहायः राजकीयपक्ष- रणा वयमित्येवं कथयन्तः अन्ते
 बलसमृद्धश्च । सर्वमपि कर्तुं पापपुञ्जमेवार्जयन्ति । ते च न
 अकर्तुं अन्यथा कर्तुं वा दक्षः । सुखिनो भवन्ति, अन्यान् न सुख-
 स तु दुर्बलः यथार्थवादी । अद्य- यन्ति च । ते स्वयं पतन्तः
 तने काले तादृशानां गतिः अन्यांश्च पातयन्ति । तत्रापि
 कीदृशी इति त्वदीया एव आधिकारिकपक्षसाहाय्ये हि
 जानन्ति । अतश्च किं कृतं त्वया ? लोकं स्वहस्तगतं मन्वते । भवा-
 नानाविधान् चौर्यादिरूपान् दृशा बहवो विद्यन्ते जगति ।
 दोषान् तस्मिन्नारोप्य निर्दुष्टं त एवं विधात् दौर्भाग्यात् देश-
 कारागृहे निक्षिप्तवानसि । अप- स्यास्य कदा विमुक्तिः भवि-
 राधी त्वमेव, तत्फलभोक्ता तु ष्यति ? देशोयं रामराज्यसदृशः
 सः । इयमेव लोकमर्यादा । कदा सम्पत्स्यते ? दीनानां बाक्
 असंख्येया नधर्मान् निश्शङ्कमा- सत्यापि न कार्यसाधिका । हा !

हन्त !! गच्छामि । सुन्दरमूर्तिः
 (साटोपं) रे ! बालिश ! किं
 प्रलपसि ? अयं कालः मामकः ।
 मादृशा एव प्रजासेवनार्हाः ।
 अस्माभिर्यन्निर्णीयते तदेव एत-
 देशशासनम् । जनैः सकलैरपि
 तदेव अनुसार्यम् । नान्यो मार्गः ।
 प्राणरक्षणाय सर्वमपि कर्तव्य-
 मेव । तत्र धर्माधर्मयोः पाप-
 पुण्ययोः सत्यासत्ययोर्वा न कोप्य-
 वकाशः । पापं पुण्यं नरकमित्ये-
 तत्सर्वं भीरुभिः जडैः यैः कैश्चन
 मूढैः कल्पितम् । वस्तुतः देवो
 नास्ति, न पापं, नापि पुण्यं ।
 जगत् धनमूलं, तदेव सर्वकृत् ।
 तेन असाध्यमपि साध्यते ।
 तद्विना न किमपि कर्तुं शक्यते ।

अतो जानीहि— “सर्वदा धनमेवा-
 र्जनीयम्, सम्पादनोपायः यः
 कोपि भवतु नात्रचिन्ताकार्या
 त्वया भावितुमपि अवकाशो
 नास्ति मम । भवनद्वारि असं-
 ख्याकाः नगरप्रमुखाः मां प्रती-
 क्षन्ते, गच्छ त्वं झटिति” ।

गद्गदाक्षरं कर्णकठोरं च
 मज्जलिपतं सर्वमप्याकर्ण्य महा-
 नसात् वेगेन धावन्ती भीता
 मद्गृहिणी, गृहवेदिकायां उत्त-
 रीयमास्तीर्य प्रातः प्रसुप्तं मां
 झटिति प्रबोधयामास । प्रबुद्धः
 सन् अहमपि वृत्तं कृन्तसमपि
 स्वप्नदृष्टमेवेति निश्चिन्वन्
 सहासं काफीपिपासाकुलः
 गृहान्तः प्राविशम् ।

प्रजासंस्कृतपरिषत्, गुंटूर द्वितीयवार्षिकोत्सवः

वार्षिकनिवेदिका -

अयि भोः माननीयाध्यक्षाः !
महान्तः सहृदयाः संस्कृतभाषा-
भिमानिनः, सभासदः अभि-
वादयेऽहम् ।

प्रजासंस्कृतपरिषदियं समा-
रब्धा प्रथमे तावत् पंचभिरेव
सभ्यैः, गतवत्सरे माघशुद्धएका-
दश्यां भानुवासरे, नाम भीष्म-
एकादशीपर्वदिने गैर्वाणीं वाणीं
संभाषणे पत्रव्यवहारे च उप-
योक्तुं यानि यानि साधनानि
सन्ति तानि सर्वाणि उपयुज्य
तस्याः नित्यव्यवहारयोग्यता-
कल्पनमेव अस्याः परिषदः महा-
नाशयः ।

तादृशाशयसिद्धये प्रथमतः
गोष्ठीरूपेण प्रारब्धेयम् । गत-
वत्सरे भीष्मैकादशीमारभ्य
पट्टाभिपुरे ऊनानूनं विशति
भानुवासरेषु गोष्ठयः प्राचलन् ।
सर्वासु गोष्ठीषु संस्कृतभाषाया-
मेव संभाषणं यथाकथञ्चित्
कर्तव्यमित्येव नियमः सर्वैरप्यंगी-
कृतः । यदि भाषागतस्खालि-
त्यानि संभवेयुस्तर्हि सुहृदयैः

अन्यैः सभ्यैः तानि संस्करणीया-
नीति च आमोदितः । क्रमेण
सभ्यानां संख्यापि अधिका
बभूव ।

प्रथमे अन्योन्य कुशलप्रश्ना-
दिना, कथाकथनेन, दैनंदिन-
वार्तापठनेन च कानिचित् वास-
राणि व्यतीतानि । अनंतरं,
हितोपदेशात् कंचन श्लोक गृही-
त्वा तात्पर्यादिकथनं, प्रश्नोत्त-
राणि च आसन् केषुचिद्वासरेषु ।
एकस्मिन् वासरे स्फूर्तिश्रीः “हर-
लीलातारावली” स्वीयकविता-
मश्रावयत् । अन्यस्मिन् वासरे
श्रीमान् कोगटि सीतारामाचार्यः
आत्मनः चतुर्वाणीतः “आनूखं”
अपाठीत् । एवरूपेणैव अन्य-
वासरेष्वपि गोष्ठी सुगोष्ठी
बभूव । आषाढमासे आगते ग्रीष्मा-
धिक्यात् विरामो दत्तः । पुनः
अस्मिन् वत्सरे अपि प्रारब्धु-
मुत्सुकैः अस्माभिः प्रारंभोत्सव-
सन्नाहोऽयं कृतः । सहृदयाः
भवन्तः सर्वेपि संस्कृतभाषाप्रचा-
राय बद्धकंकणा भवेयुरिति
संप्रश्रयं प्रार्थये ।

हृदयङ्गमा वाक्

श्री आर्. गोपालः, चित्तूर.

सरसकवितालहरी सहृदयानां अमन्दमानन्दं जनयतीति सर्वेऽपि विदन्त्येव । या वा का वा भवेत् भाषा । एकैकापि भाषा विशिष्टमाधुर्योपेता विराजते ।

कदाचित् द्राविडदेशे कश्चन याचकः तमिलभाषायां कस्यचित् पद्यस्य प्रथमं पादं अतिमधुरस्वरेण गायन् गृहात् गृहं अटन् मधुकरवृत्तिमकरोत् । तस्य पद्यस्य प्रथमः पादः एवमासीत् । “दहेत् पुरीं वा जगदेव सर्वं” इति । स याचकः तमेव प्रथमम् पादं पुनः पुनः आवर्तनं कुर्वन् भ्रमति स्म । तस्यां वीथ्यां कश्चन तमिलपण्डितः आसीत् । स तं रसयुक्तं प्रथमं पादं श्रुत्वा अतीव मुदितः तस्य पद्यस्य शेषानपि पादान् श्रोतुं अतीव उत्कण्ठोऽभवत् । स याचकः पुनः तेन प्रथम पादेन विना अपरं पादं न गीतवान् ।

स तु पण्डित दुस्सहोत्कण्ठाभिभूतः कथंचित् शेषानपि पादान् श्रोतुं विनिश्चित्य तं याचकं आहूय “इतरान् पादानपि वदे”त्य पृच्छत् । यततः तस्य याचकस्य अन्ये पादाः स्मृतिगोचरा नाभवन् । अतिकृच्छ्रेण यत्नेन विश्रान्तः स तु याचकः तं पण्डितं दृष्ट्वा यदा ते पादाः मम स्मृतिपदमधिगच्छन्ति तदागत्य ब्रवीमीत्युक्त्वा गतवान् ।

कतिचन दिनानन्तरं स याचकः पुनरागत्य शेषमपि पद्यं अवदत् । भाषान्तरकृतस्स पद्यः अधोवर्तते ।

दहेत् पुरीं वा जगदेव सर्वं

दहेदतः किं पुनरत्रलोके ।

प्रिये रथाङ्गाचलसन्निभस्तने

प्रचण्ड राकेन्दुकराख्य बह्निः ॥

इति । विरहिता काचित् कान्ता स्वचेटीं दृष्ट्वा चन्द्रोपालभ्यनं कुर्वन्ती एवमवदत् । अस्मिन् पद्ये विरहितानां युवतीनां चन्द्रज्योत्स्ना कथं भवेदिति प्रत्यक्षीकृता वर्तते ।

मुंडकोपनिषद् वैदिकः कर्मयोगः

श्री के. प्रभाभिन्न विद्यावारिधिः.

उपनिषत्सु मुंडकोपनिषत् 'अधर्ववेदीया अस्ति । मुण्ड इव मंडिता ब्रह्मविद्या यस्यां सा मुंडकोपनिषत् इति व्युत्पत्त्या स्वार्थे क प्रत्ययोपयुक्तोपनिषत्' मंत्रोपनिषन्नाम्नाऽपि विश्रुता ।

आदौ ब्रह्मविद्याया ऐतिह्यं प्रोक्तम् — देवानां मध्ये प्रथमः संबभूव ब्रह्मा । यो विश्वस्य कर्ता भुवनस्य च गोप्ता । सः सर्वविद्याप्रतिष्ठां ब्रह्मविद्या मथर्वाय ज्येष्ठपुत्राय प्राह । अथर्वा तां पुरोवाचांगिरे । स भारद्वाजाय सत्यवाहाय प्राह । भारद्वाजोऽगिरसे परावराम् प्राह ।

अथ सर्वविज्ञानमूलं विद्याभेदं च प्राह— महाशाक्तः शौनकोऽगिरसं विधिवदुपसन्नः पप्रच्छ 'कस्मिन् भवतो विज्ञाते सर्वमिदं विज्ञातं भवतीति?' तस्मै स होवाच 'द्वे विद्ये वेदितव्ये परा चैवा परा च' इति ब्रह्मविदो वदन्ति । 'तत्रापरा ऋग्वेदो यजुर्वेदः सामवेदोऽथर्ववेदः, शिक्षा, कल्पो, व्याकरणं निरुक्तं छन्दो ज्योतिषमिति' ।

अथ परा च या तदक्षरमधिगम्यते । सर्वविज्ञानमूलिके परापरेऽस्ति द्वे विद्ये । अक्षरं परं ब्रह्म तु 'अदृश्यमग्राह्यमगोचरमवर्णमचक्षुः श्रोत्रं तदपाणिपादं नित्यं विभुं सर्वगतं सुसूक्ष्मं तदव्ययं तद्भूतयोनि' केचन धीरा एव परिपश्यन्ति । यथोर्णनाभिः पाशं सृजते गृह्णन्ते च यथा पृथिव्यामोषधयः संभवन्ति यथा सतः पुरुषात् केशलोमानि तथाक्षरात् संभवतीह विश्वम् । ब्रह्म तपसा चीयते, ततः अन्नं

भोग्यं जग ज्जायते । ततः प्राणाः, मनांसि, सत्यानि पंचतत्त्वानि, लोकाः, कर्माणि, कर्मसु चामृतम् प्रवाहनित्यता जायते । यः सर्वज्ञः सर्वविद्यश्च, यस्य ज्ञानमयं तपः, तस्मादेव वेदाः प्रादुर्भूताः । सर्वेषां च नामानि कर्माणि च पृथक् पृथक् वेदशब्देभ्य एवादौ पृथक् संज्ञाश्च निर्ममे इति मनुः । नामरूपात्मकं जगत् । जगत्पितुश्च विज्ञानं वेदादेवेति निश्चितम् ।

इति मुंडके प्रथमः खंडः ।

अथ द्वितीये खण्डे 'अपरां विद्यां प्रस्तौति' ।

हे मनुष्याः ! तदेतत् सत्यमस्ति, यानि कर्माणि कवयः मंत्रेषु अपश्यन् तानि त्रय्यां बहुधा संततानि । तानि कर्माणि आचरथ नियतम् । हे सत्यकामाः ! एष वः पन्थाः सुकृतस्य लोके । अथ वैदिककर्मसु यज्ञेषु 'अग्निहोत्रादीनि कर्माणि मंत्रैरेव क्रियन्ते, तानि यज्ञमयानि कर्माणि श्रद्धया कर्तव्यानि तथा चोक्तं' 'यदालेलायते ह्यर्चिः समिद्धे हव्यवाहने' अयमाशयः, यदा सुप्रदीप्तः पावकः स्यात्, तदा 'आज्य भागाहुती' दत्त्वा श्रद्धया हुतम् प्रतिपादयेत् । एवम् वैदिकं कर्म 'अग्निहोत्रं नित्यं कर्तव्यम् इति सूचितम् । अत एव यज्ञकर्म प्रस्तौति— 'यस्याग्निहोत्रमदर्शमपौर्णमसमचातुर्मास्यमनाग्रयणमतिथिर्वर्जितं चाहुतमवैश्वदेवमविधिना हुतमासप्तमांस्तस्य लोकान् हि नास्ति' अस्यायं भावः—यस्याऽग्निहोत्रम् नैत्यिकं कर्म दर्शयागं विना भवति, पौर्णमासयागं विना भवति, चातुर्मासेष्टि विना भवति । आग्रयणयज्ञमन्तरा भवति । अतिथियज्ञमकृत्वैव नित्यकर्मरूपमग्निहोत्रमाचरति । यो वैश्वदेवयज्ञं न करोति । यः श्रद्धया नियतकाले विधिपूर्वकं यज्ञं नाचरति, तस्याग्निहोत्रं तु 'श्रवणमनननिदिध्यासनशमदमतितिक्षावैराग्यरूपाणि सप्तरजांसि विनाशयतीति भावः ।

यश्च सप्तजिह्वासु पावकशिखासु यथाकालमाहुतीः करोति,
तं सूर्यरश्मयः संचितकर्मरूपमयानि भूत्वा तत्र नयन्ति यत्र देवपतिः
साक्षात् परमात्मा विज्ञायते । एहि, एहि, इति तमाहुतयः सूर्यस्य
रश्मिभिः सुवर्चसः यजमानं वहन्ति । प्रियां वाच माभिवदन्तीवा-
ऽर्चयन्तीव 'एष वः पुण्यः सुकृतो ब्रह्मलोकः' ।

अतोऽग्रे 'अविद्यारूपाणि कर्माणि रागिण्यं कृते पुनः हीनतरे
लोके प्रापयन्ति' इत्येवं वर्णयन् प्रस्तोति ये मूढाः स्वयं धीराः
पण्डितं मन्यमानाः परियन्ति जंघन्यमानाः अविद्यायामन्तरे वर्त-
मानाः यथान्धा आन्धेनैवनीयमानाः तथैव वयं कृतार्था इत्यभि-
मन्यन्ति तेनातुराः रागात् कर्मणि रताः क्षीणलोका इष्टापूर्वं
वरिष्ठं मन्यमानाः प्रमूढा 'नान्यत् श्रेय' इति वेदयन्ते ते नाकस्य
पृष्ठे सुकृतेऽनुभूयेमं लोकं हीनतरं वा विशन्ति । ये च विद्वांसः
तपः श्रद्धे संधार्य शान्ताः भैक्षचर्या चरन्तः विरजाः समुपवसन्तः
सूर्यद्वारेण तत्र प्रयान्ति, यत्राव्ययात्मानित्यमुक्तः पुरुषः । अत एव
कर्मचितान् लोकान् परीक्ष्य ब्राह्मणो विरक्तो भवेत् । यतो हि
'अकृतः' कृतेन न लभ्यते, तद्विज्ञानार्थं स समित्पाणि श्रोत्रियं
ब्रह्मनिष्ठम् गुरुमेवाभिगच्छेत् । तस्मै स विद्वान् ब्रह्मविद्याजिज्ञा-
सवे सम्यक् उपसन्नाय प्रशान्तचित्ताय शमान्विताय तां ब्रह्मविद्याम्
तत्त्वतो वदेत् । येनाऽक्षरं सत्यं पुरुषं स वेद ।

इति प्रथम मुंडके द्वितीयः खण्डः ।

द्वितीये मुंडके प्रथमखण्डेऽक्षरस्योपादानकारणस्य वर्णनं कृत्वा
प्राक् तदनु पुरुषस्य ततो विराटरूपवर्णनम् कृतम् । अत्रेदमाकृतम्
'अक्षररूपा प्रकृतिः 'उपादानकारणम्' सृष्टेः इति केचन 'अभिन्न-
निमित्तोपादानकारणं ब्रह्मेति शंकराचार्याः । यथा सुदीप्तात् पाव-
कात् सहस्रशः सख्याः विस्फुरिणाः प्रभवन्ति तथा विविधाः भावाः

प्रजायन्तेऽक्षरात् तत्र चैवापियन्ति । सः पुरुषः दिव्योह्यमूर्तो
 बाह्याभ्यन्तरोह्यजः । अप्राणोह्यमनाः शुभ्रोह्यक्षरात् परतः परः ।
 प्राणाः, मनांसि, सर्वेन्द्रियाणि, रवं, वायुज्योति रापः पृथिवी
 विश्वस्यधारिणी, इमे सर्वे तत एव जायन्ते । 'अग्नि मूर्धा चक्षुषी-
 चन्द्रसूर्यो दिशः श्रोत्रे वाग्विवृताश्चयेदाः । वायुः प्राणो हृदयं
 विश्व मस्य पदभ्यां पृथिवी ह्येष सर्वभूतान्तरात्मा । तस्मादेव सर्वे-
 वेदाः संकल्पाः सोमः, सूर्यः, मनुष्याः, पशवः, तपश्च श्रद्धा, सत्यं,
 ब्रह्मचर्यम्, विधिश्च, विविधाः प्रजाः समुद्राः सिन्धवः पर्वताः
 सर्वा ओषधयो रसश्च, सर्वं मिदं विश्वं प्रसूतम् अतएव उपसंहर-
 न्नाह— 'पुरुष एवेदं विश्वं कर्म तपो ब्रह्म परामृतम् । एतद् योवेद-
 निहितं गुहायां सोऽविद्याग्रन्थि विकिरतीह सौम्य' ।

इति द्वितीये मुंडके प्रथमः खण्डः ।

अथ द्वितीये खण्डे ब्रह्मस्वरूपं प्रस्तौति ।

वरिष्ठं वरेण्यं ब्रह्माक्षरं सत्यममृतं विद्धि, उपासानिशितं
 महास्त्रं शरमौपनिषदं धनुः गृहीत्वा संधयीत । तद्भ्रावगतेनचेतसा
 आयम्य तदेवाक्षरं लक्ष्यं सौम्य विद्धि । 'प्रणवो धनुः शरो ह्यात्मा
 ब्रह्म तल्लक्ष्यमुच्यते । अप्रमत्तेन वेद्व्यं शरव तन्मयो भवेत्' ।
 यस्मिन् सर्वं प्रतिष्ठितम्, तमेवैकं जानीथ आत्मानम् । अन्या वाचो
 विमुंचथ । एष अमृतस्य सेतुः । ओमित्येव मात्मानं ध्यायथ । अयं
 मात्मा सर्वज्ञः दिव्येब्रह्मपुरे प्रतिष्ठितः मनोमयः प्राणशरीरनेता ।
 धीराः परमानंदरूप ममृतं विज्ञानेन परिपश्यन्ति । तस्मिन् परावरे
 दृष्टे परब्रह्मणि हृदयग्रन्थि शिच्यते, सर्वसंशयाः क्षीयन्ते कर्माणि च ।
 तस्य भासा सर्वं मिदं विभाति । ब्रह्मवेदं विश्वं मिदं वरिष्ठम् ।

अथ तृतीये मुंडके प्रथम खण्डे प्रकृतिपुरुषवर्णनम् ।

“द्वा सुपर्णा स युजा सखाया समानं वृक्षं परिषस्वजाते ।
तयोरन्यः पिप्पलं स्वाद्वत्ति, अनश्नन् - अन्यो - अभिचाकशीति” ।

यदा जीवात्मा परमात्मान मस्मिन् देहे पश्यति स्वात्मनि च
तदैव सः वीतशोकः भवति । पुण्यपापे विधूय निरंजनः परमं
साम्यं मुपैति । एवं विद्वान् नातिवादी भवति । आत्मक्रीड आत्म-
रतिः क्रियावान् एष ब्रह्म विदां वरिष्ठो भवति । एष आत्मा
सम्यक् ज्ञानेन ब्रह्मचर्येण, तपसा, सत्येन लभ्यः । क्षीणदोषाः यतयः
शुभ्रं ज्योतिर्मयं तं पुरुषं पश्यन्ति इहैवान्तः शरीरे । यतो हि सत्य-
मेव जयते । देवयानः पन्था सत्येन प्रथितो भवति । सत्यं ब्रह्म-
वास्ति । विशुद्धान्तःकरणाः प्राप्तकामाः भूतिकामैः पूजनीयाः
सन्ति ।

अथ द्वितीये खण्डे विश्वब्रह्मवर्णनं कृतम् ।

ये धीराः पुरुषा अकामा स्तं परमं ब्रह्मोपासते ते जन्ममरण-
बीजमतिवर्तन्ते । ये काम्यकर्मणि रमन्ते ते काम्यकर्मफलं मनुसृत्य
तथैव जन्म लभन्ते । पर्याप्तकामस्य कृतात्मनस्तु सर्वे कामा इहैव
क्षीणा भवन्ति । अयं मात्मा यम् वृणुते तेन लभ्यः, बलहीनेन, प्रवच-
नेन, मेधया, श्रुतेन, तपसा, प्रमादेन न लभ्यते । अतएव वीतरागाः
प्रशान्ताः कृतात्मानः, ज्ञानतृप्ताः, युक्तात्मानः, वेदान्तविज्ञान-
सुनिश्चितार्थाः परमं ब्रह्म विदित्वा ब्रह्मैव भवन्ति । ये क्रियावन्तः
श्रोत्रियाः श्रद्धावानाः ब्रह्मनिष्ठाः सन्ति त एव व्रतमाचरन्तः पुरुषं
परमात्मानं लभन्ते नेतरे । तस्मात् व्रतरूपं कर्माचरणीयम् । येन
चित्तशुद्धिः संस्कारशुद्धिः मनसो विशुद्धिः इन्द्रियदोष निरासः
स्यात् । निर्मलान्तःकरणाः शुद्धसत्त्वाः, नीरजस्का एव तं शुभं
लभन्ते । अतएव वेदोक्तं कर्म निष्कामभावनया सदैव कर्तव्यमेव ।

आनन्दवत्सर उत्तरायणपरीक्षासु
सर्वप्रथमतया उत्तीर्णाः

परिचय
आर्. विजयलक्ष्मी
श्रीरङ्गम्

अभिज्ञ
यस्. आर्. रङ्गनाथन्
श्रीरङ्गम्

विचक्षण
कुमारी एस्. उमा
मद्रास्

समर्थ
मेडिशेट्टि शिवगणेशबाबु
वेदापुरम्

सुभाषितानि

श्री यन्. रामनाथार्यः.

[पूर्वानुबन्धः]

अनुकूलकलत्रो यः तस्य स्वर्ग इहैव हि ।

प्रतिकूलकलत्रस्य नरको नाऽत्र संशयः ॥ ५४२ ॥

A person with a dutiful wife, enjoys the comforts of heaven even in this life; one with a perverse wife experiences hell here alone.

ख्यातिं गमयति सुजनः सुकवि विदधाति केवलं काव्यम् ।

पुष्पाति कमल मम्भः लक्ष्म्यातु रवि नियोजयति ॥ ५४३ ॥

A poet merely composes a poem but its greatness is due to its publicity by learned men; the water nourishes the lotus but its lustre is due to its contact with the sun's rays.

व्याख्यातु मेव केचि त्कुशला शशास्त्रं प्रयोक्तु मल मन्ये ।

उपनाययति करोऽन्नं रसांस्तु जिह्वैव जानाति ॥ ५४४ ॥

Some are experts in the exposition of a science and others are adepts in putting it to practical use; the hands are good at fetching the food but the tongue alone knows its taste.

पङ्गुः परधनहरणे स जयति हि लोके महापुरुषः ।

परपरिबादे मूकः परनारीदर्शनेऽपि जात्यन्धः ॥ ५४५ ॥

A greatman behaves like a lame person regarding the taking away of other's wealth; he is dumb while finding fault with others; and he acts like a blind person in beholding other women.

तापं हन्ति सुखं सूते जीवयत्युज्ज्वलं यशः ।

अमृतस्य प्रकारोऽयं दुर्लभस्साधुसङ्गमः ॥ ५४६ ॥

The association with great men is like the qualities of nectar; it is rarely met with. It assuages distress, produces happiness, and increases one's reputation.

दानं दरिद्रस्य विभोः क्षमित्वं यूनस्तपः ज्ञानवतश्च मौनम् ।

इच्छानिवृत्तिश्च सुखोचितानां दया च भूतेषु दिवं नयन्ति ॥५४७॥

These qualities lead one to heaven; charity in a poor person, forgiveness in the mighty penance in the youth, silence in the learned, turning away from all desires by those given to pleasures and compassion towards all beings.

जितेन्द्रियत्वं विनयस्य कारणं, गुणप्रकर्षो विनया दवाप्यते ।

गुणाधिके पुंसि जनोऽनुरज्यते, जनानुरागप्रभवाहि सम्पदः ॥५४८॥

One's good behaviour is the result of the controlling of the senses; one's greatness is the result of good qualities; people honour those possessed of good qualities; all prosperity result from the honour shown by people.

शिवराज्याभिषेक - त्रिशती - महोत्सवप्रतीत्यर्थम् !

शिवाजि:

श्री या. वि. देवासकरः, वटोदरस्थः.

विभूतिमान् नृसिंहः स शिवरायः सदाशिवः ।
 महती देवता चासीन्नररूपेण निर्मिता ॥
 रामो रघुपतिर्भूपो युगे सत्ये बभूव वै ।
 श्रीकृष्णो द्वापरे तद्वच्छिवरायो कलौ युगे ॥
 निर्भयो निरहंकारः सुराष्ट्रोत्थानकारकः ।
 स्वराज्यस्थापकः पूज्यो राजकार्यधुरंधरः ॥
 शिवा, भवानी, रुद्राणी वरदाऽभयदा सदा ।
 “भवानी” - खड्गदा तस्मै चक्रे शत्रुघ्न ऊजितः ॥

स इन्द्रः पुरा पृष्ट्वा नब्जयोनिम् ।

“महीमण्डले को नृपो लोकपूज्यः”?

चतुर्भिर्मुखैरुत्तरं तेन दत्तं

“शिवाजिः, शिवाजिः, शिवाजिः, शिवाजिः” ॥

श्री सोमशेखरेन्द्रसरस्वतीयतीन्द्राः सिद्धिगताः

चिदम्बरं ब्रह्मश्री राजदीक्षितमहोदयानां पुत्राः महामहो-
पाध्याः ब्रह्मश्री हरिहरशास्त्रवर्याणां तथा तेषां आत्मजानां राम-
स्वामिशास्त्रवर्याणां च सकाशात् अधिगतसकलशास्त्रपारंगताः,
सुहृत्सभासंस्थापका मे चे संस्कृतविद्याशालायां च संस्कृताध्यापक-
पदवीं अलंकृतवन्तः श्रीनटराजसहस्रनामभाष्यकर्तारः, चिदम्बर-
माहात्म्य यति धर्मप्रबोध नामकानां बहूनां ग्रन्थानां प्राकाशयितारः,
शास्त्राचार्य, पंडितराजासोमशेखरदीक्षितवर्याः सन्यासाश्रमं
स्वीकृत्य, सोमशेखरेन्द्रसरस्वतीयतीन्द्र इति आश्रमनामधेयं प्राप्य
अशीतितमे वर्षे आनन्दवर्षे सिंहमासे शुक्लपक्षे तृतीयायां मङ्गल-
वासरे (२०-८-७४) सायं तृतीयघंटासमये श्रीशिवकामसुन्दरी-
समेत श्रीनटराजमूर्तिपादारविन्दे सायुज्यपदवीं प्राप्तवन्तः इति
वार्ता निवेदयामः ।

तेषां यतीन्द्राणां समाधिस्थापनं चिदम्बरं श्रीसभानायकदेव-
स्थानपोतुदीक्षितानां प्रयत्नेन आर्थिकसहायेन च नदीतीरे यथा-
विधि अभूत् । समाधिस्थापनात्पूर्वं यतीन्द्राणां शरीरं शिबिकाया-
मारोप्य वेदघोषपुरस्सरं मङ्गलवाद्यपुरस्सरं च प्रधाननगरवीथ्यायां
अगमत् । तदा तेषां बहवः शिष्याः तान् पुष्पमालासमर्पणपूर्वक-
मारोहितवन्तः । पूर्वाश्रमे यतीन्द्राणां पत्नी त्रयः पुत्राः बहवः
पौत्राः पौत्र्यश्च सन्ति । मद्रासनगरे तथा अन्यत्र च बहवः
शिष्याश्च सन्ति ।

ब्रह्मविष्णुमहेश्वराणां समागतानां सती मध्ये स्थापितं आसनत्रयं समर्पितं नारदेन । आहूता स्सर्वेऽप्यागता वा इति समी-
क्षणानन्तरं नारदः रत्नपीठस्य पार्श्वे स्थितः सन् मूर्तित्रयं मुद्दिश्य
“महात्मानः ! भवतां मध्ये को महानिति सभासदानां मत्र समा-
विष्टानां सन्देहो जातः । अतः सदयं, भवत्सु यो महान् स पुनरत्रा-
गत्य रत्नपीठं मधितिष्ठतु यतस्समेषां सन्देहनिवृत्तिः स्यात्”
इत्याह ।

एतच्छ्रुत्वा ब्रह्मणोऽनुचराः तं देवं “प्रभो ! मूर्तित्रये भव-
दीयं किल नाम प्राथम्यं भजति; अतस्तत्र भवानेव तदासनाधि-
ष्ठाता भवितु मर्हति” इत्याहुः ।

अनुचरैः प्रोत्साहितश्चतुर्मुखः उत्थाय रत्नपीठं प्रति अग-
च्छत् । अत्रान्तरे विष्णुकिङ्कराः— “अहो ! बत ! किमाश्चर्यं !!
विष्णोर्नाभिकमलादुद्भूतः किलाऽयं ब्रह्मा ! पितरमपलप्य अपत्यं
माधिपत्यं हि वाञ्छति ! कथमिदं युक्तम्” इत्याहुः ।

तदाकर्ण्य कमलासनः कुपितः “यदि मया सृष्टिः, न कृता स्या-
त्तर्हि अयं मेरुगिरिरेव नाऽभविष्यत्, यत्र यूयं सर्वे समाविष्टाः स्थ ।
युष्माकं सृष्टिकर्ता मद्भूते को वा भवेत्” इत्याह ।

विष्णुः किं त्वं मागप्यमृजः ?

विष्णुकिङ्करैः “सम्यगाह, सम्यगाह” इति सहर्षं
उद्घोषितम् ।

रोषारुणितलोचनः कमलासनः सभायाः निश्चक्राम ।
अस्मिन्नवकाशे विष्णुभक्ताः “अथ विलम्बं किमर्थः ? रत्नपीठ-
मधिष्ठायतामिति” विष्णुं प्रार्थयामासुः । विष्णो पीठं मुपसर्पति
सति शिवानुचराः प्रमथगणाः “किमिदं मन्याय्यं ! ईश्वरो महा-
निति खलु महेश्वरनाम्ना व्यवह्रियते” इत्युच्चैरुचुः । तन्निशम्य
विष्णुस्तस्थौ रत्नपीठं मनधिष्ठाय । तद्दृष्ट्वा तद्भक्ताः “देव !

किमर्थं भवतः पीठाधिष्ठाना द्विरम्य स्थितम् ? यदि स महेश्वरो भवति, भवान् महाविष्णुर्न भवति किम् ? महच्छब्दप्रयोगः भवतो नाऽस्तीति को वा बालिशो ब्रूते । किञ्च ; नाममात्रेण किं सिद्ध्यति ? “वेदापहार-गुरुगतक-दैत्यपीडाद्यापद्विमोचन महिष्ठ फलप्रदानैः ।

कोऽन्यः प्रजा पशुपती परिपाति ? कस्य पादोदकेन स शिवः स्वशिरोधृतेन” । महोपद्रवेभ्यः अमुं महेश्वरं कतिवारमरक्षद्भवान् ! भस्मासुरवृत्तान्तं शिवकिङ्कराः व्यस्मार्षुरिति भाती”ति सोत्प्रासं प्रोचुः ।

उद्वेजकानीमानिवाक्या न्याकर्ण्य महेश्वरः कोपेन फालनेत्र मुन्मील्य तान् दग्धुं प्रववृते । विष्णुरपि रुद्रस्य चेष्टितं दृष्ट्वा “अहं मेव किं तथाऽसमर्थः विलोकयन् स्थातुं” इति सरोषं सुदर्शनं करधृतं ददशं । शिवकेशवयोः परस्पर जिगीषासंरंभं विलोक्य इन्द्रादिदेवगणा महर्षयश्च भयकम्पिताः शान्त्यर्थं स्वस्वेष्टदेवं तुष्टुवुः । नारदः स्समुत्थाय शिवकेशवयोर्मध्ये समागत्य “महा-त्मानो ! शान्तिरस्तु ; शान्ति इशान्तिः, स्वल्पोऽयं विषयः, न शत्रु-भाव आस्थेयो भवद्भ्यां ; इतः सभा समापयितव्या” इत्याह ।

शिवकेशवौ प्रकुपितौ निजलोको जग्मतुः ।

ततः प्रागेव सत्यलोकं प्राप्तः कमलासनः “इतः परं सृष्टिकायं न करिष्यामि तावत् यावल्लोका मां न मानयेयुः” इति भीष्म-प्रतिज्ञां अकरोत् ।

तथैव शिवकेशवावपि स्वस्वलोकगमनानन्तरं आत्मसम्मान-मभिलषन्तौ स्थितिलया वुपेक्ष्य आस्ताम् ।

भर्तुः कोपकारणं मजानन्ती वाणी “स्वामिन् ! किं कारणं मेव मवस्थिते” रिति पप्रच्छ । ब्रह्मा न समीचीनं समाधानं ददौ, प्रत्युत उद्विग्नः किमपि किमप्यप्रिय माह प्रियांप्रति । किं कर्तव्य-

विमूढा वाग्देवी वैकुण्ठं गता महालक्ष्मीं प्रत्याह “श्वश्रु ! युष्मत्पुत्रः कुतः कुपितो वर्तते ?” इति ।

लक्ष्मीः— “मेरुगिरेः प्रतिनिवृत्त्यनन्तरं नारायणोऽपि एव मेव कुपितो दृश्यते; न जाने किं कारणमिति प्रायः पार्वत्या ज्ञातं स्यादिति मन्ये । कैलासं गत्वा तां पृच्छाव स्तावदि”त्याह ।

लक्ष्मीसरस्वत्यौ कैलासं गते, स्वस्वभर्तृ कोपकारणं किं वा स्यादिति उमामपृच्छताम् । साऽपि “परमेश्वरस्य कोपकारणं किमित्यजानन्ती भवत्सकाश मागन्तु मुद्युक्ताऽसम् । अत्रान्तरे भवत्सान्निध्य मत्रैव प्राप्तं मया” इति प्राह ।

एव मन्योन्यं संलपन्तीनां देवीनां पुरस्तात् विमानमेक मवतीर्णम् । ततः काचिद्दिव्यवनिताऽगत्य “देव्यः ! भवद्भर्तृन् आनेतुं जगन्माता मां प्राहिणो” दित्याह ।

देव्यः— “का नाम जगन्माता ?” इति तामपृच्छन् ।

दिव्यस्त्री— “जगन्माता नाम आदिशक्तिः, पराशक्तिः, त्रिमूर्तीनां जननी” इत्याह ।

तच्छ्रुत्वा देव्यः स्वस्वलोकान् गत्वा भर्तृभ्यः वृत्तान्तमिमं न्यवेदयन् । तेऽपि त्रिमूर्तिस्वरूपा देवदेवाः साश्चर्यं प्राहुः “अस्माकमपि जननी वर्तते वा ? नाद्यावधि जानीम स्ता”मिति । स्वस्वपत्नीप्रेरितास्त्रयोऽपि देवा इमं मद्भुतं ज्ञातुकामा स्तस्मिन् दिव्यविमाने स्त्रियाऽनीते समुपविष्टाः ।

विमानं गगनमार्गेण बहुदूरं गतम् । क्वचित्तेषां त्रयाणां देवानां अन्यत्किञ्चिद्विमानं दृक्पथ मागतम् । ततः कश्चिद् ब्रह्मा, विष्णु, महेश्वरश्च प्रत्यागत्य इमान् त्रिमूर्तिस्वरूपा नभिवाद्य पुनर्विमानं मारुह्य गता यथागतम् ।

आश्चर्यान्विताः ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः स्वनेत्रीं दिव्याङ्गनामपृच्छन्— “भद्रे ! क इमेऽस्मत्स्वरूपाः ? कथमत्रागताः ?” । सा

प्राह— आर्याः ! वयमिदानीं ब्रह्माण्डं अतिक्रम्य अन्यस्मिन् ब्रह्माण्डे प्रविष्टाः स्मः । भवद्दृष्टा एते त्रिमूर्तिस्वरूपाः अस्य ब्रह्माण्डस्य अधिपतयः । तैरत्र ब्रह्माण्डसीमाप्रदेशे समागत्य तत्र भवतां स्वागतमाचरितम्” इति ।

एवं कतिपयसमयानन्तरं अन्यस्मात्तादृशादेव विमानादन्यत्रिमूर्तिस्वरूपं दृग्गोचरं मासीत् । तेऽपि देवाः इमानभिवाद्य स्वागतमुक्त्वा, कुशलप्रश्नादिकं च कृत्वा गता यथागतम् ।

अनया रीत्या त्रिमूर्तीनां विमानस्य बहूनि ब्रह्माण्डानि अग्रे समागतानि, समतीतानि च । एकैकस्यापि ब्रह्माण्डस्य सीमायां एकैकं मूर्तित्रयं साक्षात्कृत्य मेतेषां त्रिमूर्तिस्वरूपाणाम् । महान् कालो व्यतीतः । अथ ते देवदेवाः श्रान्ताः क्लान्ताश्चाभवन् । ते तां नेत्रीं मपृच्छन्— “अम्ब ! इतः कति ब्रह्माण्डानि सन्ति गन्तव्यानि जगन्मातुः सन्निधिं प्राप्तुं” इति । सा प्राह— “अनन्तकोटि-ब्रह्माण्डानि” इति ।

एव मनन्तकोटिब्रह्माण्डषण्डेऽन्यतमे कस्मिंश्चिद्ब्रह्माण्डे एव वयमधिपा इति अस्मत्सदृशाः त्रिमूर्तयः अनन्तकोटि संख्याका वर्तन्त इति च अवगच्छतां तेषां त्रिमूर्तिस्वरूपाणां स्वीय मल्पीयस्त्वं मनोगतं मासीत् । अथ ते तां दिव्यवनितां मातुं — “मातः ! जगन्मातुः शक्तिर्विदिताऽस्माभिः ; तस्याः भवत्प्रेषणोद्देशोऽप्यवगतः । अतोऽस्मदीयं ब्रह्माण्डं प्रापय येन वयं मस्मन्निदेशे स्थिताः स्वस्वकार्यनिरता भवामः” इति ।

शंकराचार्यः यदा इमां कथां समापयत् तदा सर्वे ऋषयः “अस्मदीयः प्रश्नः सम्यक् समाहितः” इति तं प्रशंसुः ।

३१. संक्षिप्तजीवनम्

अवतारपुरुषः शंकरः एकसन्धाग्राही; स बाल्य एव वेद-
वेदाङ्गानि सकलशास्त्राणि सलील मधिजगे । वेदव्यासस्य ब्रह्म-
सूत्राणां उपनिषदां भगवद्गीतायाश्च सम्यगध्ययनेन साकं भाष्या-
प्यरचयत् ।

तदानीन्तने काले सनातने वैदिकमते शाखोपशाखाः प्रभूताः;
नाना देवताः आराध्यतां गताः । आचारविचारयोः परस्परं जनाः
कलहायमाना आसन् । शंकरः प्रयाणसौकर्यरहिते तस्मिन् काले
दुर्गमारण्यानि, नदीनदान्, पर्वतश्रेणीश्च अतिक्रम्य आसेतु शीतनगं
भारतं परिव्रज्य “एक मेव अद्वितीयं ब्रह्म; विविधभाण्डेषु सूर्य-
बिम्बानीव विविधशरीरेषु परमात्मैव जीवरूपेण भासते । ममु-
क्षुभिः “तत्त्वमसी”ति वाक्यार्थज्ञानं सम्पादनीयम् । आत्मनीव
सर्वभूतेष्वपि परमात्मानं पश्येत् । तदैव मनुष्यः सर्वभूतसुहृद्भाव-
नया न केवलं मोक्षसिद्धेः कृते अपि तु लोकसंग्रहार्थमपि प्रय-
तिष्यते” इति अद्वैततत्त्वं प्रबोधयामास ।

देशे विद्यमानानां पुण्यक्षेत्राणां दर्शनसमये शंकराचार्यः
शिवालयेषु शिव मस्तोषीत्; विष्णुवालयेषु विष्णुमाराधयामास ।
दुर्गालयेषु दुर्गमसेवत । शिवानन्दलहरी, मल्लिकार्जुनस्तोत्रं,
पञ्चाक्षरीनक्षत्रमाला इत्येवमादीनि शिवस्तोत्राणि; लक्ष्मीनृसिंह-
स्तोत्रं इत्यादीनि विष्णुस्तोत्राणि तद्रचितान्येव । अम्बाष्टकादीनि
देवीस्तोत्राणि अन्यदेवतोद्देशेन रचिताः प्रार्थनाश्लोकाश्च बहव-
स्सन्ति । अचिन्त्याव्यक्तरूपस्य निर्गुणस्य परब्रह्मणः उपासनमशक्यं
मन्वानैः साधारणै रपि जनैः सगुणरूपं इष्टदैवं आराधयितुं शक्य-
मिति धिया महनीयेनाचार्येण इमानि स्तोत्राणि विरचितानि ।

अस्थिरस्वर्गादिफलानां यज्ञानां न प्राधान्यं, अपितु सुस्थिर-
ब्रह्मनिर्वाणफलं ज्ञानमेव मुमुक्षूणां उत्तमो मार्ग इति प्रबोधितम् ।
शाक्तेयकापालिकादि क्षुद्रोपासकानां मतानि निरस्य तेभ्यः सत्य-
मार्गः प्रदर्शितः । शृङ्गेरि, पूरि, द्वारका, बदरी प्रभृति पुण्यक्षेत्रेषु
मठस्थापनपुरस्सरं अद्वैततत्त्वप्रचाराय सुव्यवस्था कृता ।

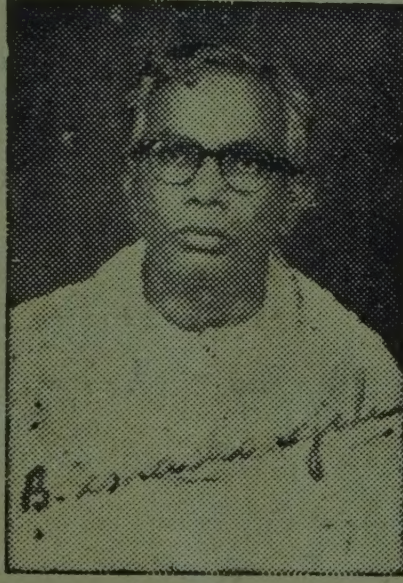
भाष्यरचनाभिः सह “उपदेशसाहस्री” “विवेकचूडामणिः”
इत्यादि वेदान्तग्रन्थान् विरच्य सत्यमार्गानुयायिनां साह्यं कृतम् ।

शङ्करो महान् कविः । यद्यपि तद्रचिता ग्रन्थाः वेदान्तविष-
यकाः; अथापि प्रतिश्लोकं काव्यशोभा बहुभङ्गीभिः नृत्यतीव ।
मनोहरा अलंकाराः । शैली समासरचना श्लोका इत्यादयो लय-
बद्धाः श्रुतिसुभगा स्तन्मयत्वं जनयन्ति ।

भारते प्रवृद्धैः विविधैः कुमतैः परब्रह्मणः स्वरूपे तिरोहिते
सति तत्स्वरूपं निरूपयितुं अवतीर्णो महापुरुषः शङ्कराचार्यः
द्वात्रिंशद्वत्सरपरिमित एव काले जीवनलीलां समापयत् यद्यपि,
तथापि तत्प्रतिषादित माध्यात्मिकविज्ञानं युगयुगान्तराणि जग-
दुज्ज्वलयिष्यति ।

प्रधानमन्त्री

श्रीमान् बि. शेषाचार्यः

संस्कृतभाषाप्रचारिणी सभा,

चित्तूर.

Please mention your membership Number for
easy correspondence.

R. N. 1845/60.

Postal C. T. R. II.

भारतप्रदेशसर्वकारेणानुमोदित R. C. No. 27-A 3/65 Dated 14-7-65.

Licensed to Post without Prepayment. LICENCE No. 57.

भारतसर्वकारेण पुरस्कृता च

गैर्वाणी

वार्षिकम् ५-००

प्रहेलिका

विनायकपतेः शत्रुस्तस्य नाम षडक्षरम् ।

पूर्वार्धं तव राजेन्द्र, उत्तरार्धन्तु वैरिणाम् ॥

अर्थः— वीनां = पक्षिणां, नायकः = गरुडः तस्य पतिः =
विष्णुः तस्य, शत्रुः = हिरण्यकशिपुस्त्यर्थः, हिरण्यं = सुवर्णं,
कशिपुः = तल्पं, तव शत्रवो निद्रिता भवन्तीति भावः ।

Published by Sri N. Ramanatha Aiyer B. A; B L., Advocate

& Secretary S. B. P. Sabha, Chittoor (A. P.)

Printed by Sri K. V. Raghavan, (in-charge)

at Vijaya Press, Chittoor (A. P.) C. 1500.